

změnu situace během Euromajdanu a války na východní Ukrajině. Uvádí, že celkově se situace na Ukrajině v období válečného konfliktu značně proměnila, ve městech se rozšířila červenočerná vlajka, na silnicích se objevili vojáci antiteroristické operace působící proti separatistům a na některých místech domobrana a členové extremistické pravicové organizace Tryzub, rozšířil se nacionalistický pozdrav *Slava Ukrajinі, slava herojam*.

Druhý dodatek se vrací k situaci na Ukrajině po roce 1991. Zmiňuje se o rozkrádání státního majetku, strmém pádu průmyslové produkce, korupci, hyperinflaci a vládě oligarchů. Největší potíží zůstává šedá ekonomika (korupce, praní špinavých peněz, daňové úniky, práce na černo). Od roku 2008 autor pozoruje další snižování životní úrovně, počet obyvatel se celkově snižuje vlivem mortality a migrace.

Lze konstatovat, že kniha zaplňuje mezeru v našich znalostech současných migračních pohybů nejen potomků volyňských Čechů, ale zejména samotných Ukrajinců.

Jaroslav Vaculík

**Jaroslav Šotola – Mario Rodríguez Polo (eds.):
*Etnografie sociální mobility.
Etnicita, bariéry, dominance***

Univerzita Palackého, Olomouc
2016, 274 s.

V recenzovaném díle autoři završili svůj badatelsko-pedagogický projekt, jehož cílem, kromě realizace antropologické praxe se studenty, byla i interpretace sociální reality Romů na Slovensku.

Výjimečnost této publikace spočívá v tom, že se nevěnuje sociálně vyloučeným osadám zasaženým chudobou, ale cíleně se zajímá o lokality, kde Romové prošli ve vztahu k majoritě viditelnou vzestupnou sociální mobilitou. Sociální mobilitu tedy sleduje jako skupinovou strategii, nikoliv jako ambici jedince, který za určitých okolností může uspět (např. L. Fónadová: *Nenechali se vyloučit. Sociální vzestupy Romů v české společnosti*. Brno 2014). Sociální vzestup lokálních skupin Romů autoři prvoplánově identifikují především na základě materiální kultury bydlení. Když píšou, že se domy místních Romů neliší od domů ostatních obyvatel obce (resp. jsou v lepším stavu), navozují představu, že se jedná o Romy, kterým se podařilo úspěšně zapojit do lokální, respektive slovenské národní společnosti. Výsledek analýzy terénního výzkumu založeného na pozorování a rozhovorech však společnost Slovenska usvědčuje z něčeho jiného. Ačkoliv pro cizince/outsidery minimálně materialita sledovaných vesnic již nemanifestuje sociální, respektive etnickou hranici, pro insidery je rozdělení světa na ne-Romy a Romy stále přítomné a určující.

Kniha autorského kolektivu, který vedl Jaroslav Šotola a Mario Rodríguez Polo, své závěry formuluje na základě analýzy sociální mobility a meziskupinových vztahů Romů ve čtyřech lokalitách východního Slovenska (regiony Spiš a Šariš). Obce dostaly pseudonymy Dunajec, Jasenov, Šumvaldov a Korbany. Autoři příběh Romů a jejich osad sledují v synchronní i diachronní perspektivě. Onen útěšný současný obraz pořádaných domů, jejichž majiteli jsou lidé identifikovaní jako Romové, autoři vysvětlují na základě vývoje lokalit ve 20. a 21. století. Hovoří

o čtyřech obdobích vázaných na proměnu sociálně-ekonomických struktur. Výchozí diskusí vidí v období po první světové válce (poválečné období a druhá světová válka). Jako následující stanoví období socialistického „zdánlivého egalitářství“ (s. 195), dále období porevoluční liberalizace alias „éra zbojníků“ (s. 54) a současnost. V synchronní perspektivě jsou autoři zaměřeni na situaci druhého desetiletí 21. století (výzkumy probíhaly v letech 2014–16). Nahlížejí ji v průniku několika rovin, na jejichž základě definují povahu každodennosti, životního stylu a sociálních vztahů zde žijících Romů. Sami autoři pak přiznávají, že dominantní hlas dali právě Romům, s nimi mluvili, v jejich části obce se nejvíce pohybovali. Ve studii jednotlivých lokalit pak můžeme sledovat dvě klíčové otázky: (1.) Jaké jsou kořeny vzestupné sociální mobility Romů v lokalitě? a (2.) Jak lokální společnost na základě vzestupné sociální mobility (jí navzdory) (ne)integruje romskou menšinu, respektive někde již většinu?

Studie obcí Dunajec (Jakub Konečný a Mario Rodríguez Polo), Jasenov (Magdalena Konopová a Jaroslav Šotola) a Šumvaldov (Barbora Vrbová a Jaroslav Šotola) shodně konstatují, že podmínky pro trend vzestupné sociální mobility Romů vznikají v období po druhé světové válce. Dominantně ji samozřejmě spojují s povahou socialistického trhu práce. Podle autorů vhodné příležitosti zaměstnání vedly ve všech třech romských osadách k pravidelným příjmům rodin, v Dunajci a Jasenově navíc i k prostorové mobilitě, kdy místní Romové odjížděli za výdělkem do vzdálenějších míst Československa. Vzestupnou sociální mobilitu ve třetí sledované obci, Šumvaldově, dávají autoři

navíc do souvislosti s rozvojem turismu v Tatrách. V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století zde specifická státní podpora podněcovala výstavbu rodinných domů, které měly sloužit i jako možnost ubytování turistů (pronájem pokojů ve vlastním domě). Na nevratné půjčky mohli tehdy dosáhnout všichni zaměstnanci státních podniků, tedy i Romové (s. 158).

Ve sledovaných obcích hrála v procesu vzestupné sociální mobility Romů po druhé světové válce roli i větší či menší míra destabilizace lokální společnosti, která vznikla v důsledku výměny obyvatelstva (vysídlení Němců). Tím se otevřel nejen přístup ke zdrojům, ale také k uznání. Úbytkem obyvatelstva se v přístupu ke zdrojům snížila konkurence, a Romové mohli být interpretováni, respektive se interpretovali jako lidé se zásluhami o lokalitu. V Dunajci je udržována paměť na účast Romů v partyzánských bojích a následná součinnost s místními komunistickými činovníky. Autoři zdůrazňují, že tyto známosti přinášely sociální kapitál, staly se základem sociálních sítí, které vytvářely most mezi Romy a světem majority. Sociální kapitál dunajeckých Romů pak byl podpořen i kulturním kapitálem v podobě institucionálního vzdělání. V Jasenově naopak Romové zakládají svoje uznání na kulturním kapitálu, když připomínají nejen spolupráci s německými gazdy v meziválečném období, ale také kompetence, které předávali novoosídlencům, kteří začali hospodařit ve specifických podmínkách podhorského regionu. Nicméně příběhy Romů o sociální relevanci ve vztahu k ne-Romům více než o minulosti vypovídají o jejich sebeidentifikaci v současnosti.

Poslední sledovaná lokalita, Korbany (Michal Prokeš, Barbora Viktorová a Jaroslav Šotola), měla po druhé světové válce odlišné strukturální podmínky. Stabilizovaná lokální společnost stejně jako omezené možnosti na trhu práce udržely Romy v socioekonomicky marginalizovaném postavení. Změna přišla až po roce 2004. Z hlediska struktury využili místní Romové možnosti otevřeného pracovního trhu Evropské unie, kde našli nejen zdroj příjmu, ale také pocit sociální akceptace, respektive nezažívali situace marginalizace a zneuznání z důvodu romské etnicity. Životní styl korbanských romských rodin se změnil na základě remitencí, které přinášela migrace do Velké Británie, a do současnosti se projevuje zejména v materiální oblasti, respektive výstavbě nových domů. Migraci jako řešení ztráty pozic na trhu práce po roce 1989 využívají ovšem i v dalších sledovaných lokalitách.

Vzestupná sociální mobilita Romů ve čtyřech sledovaných obcích však podle autorů neprobíhá souběžně s integrací do lokální, respektive národní společnosti (jak bylo uvedeno výše). Právě proto ji autoři identifikují jako velice křehkou a zranitelnou. To se ukázalo ve třech prvně jmenovaných obcích: Dunajci, Jasenové a Šumvaldově. Změna režimu po roce 1989 nastavila jiné ekonomické a společenské struktury, z nichž romské rodiny začaly „vypadávat“ právě proto, že nebyly do společnosti integrovány. Roli hrály podle autorů dominantní diskursy, jimiž majorita latentně udržovala a po roce 1989 otevřeně posilovala sociální hranici a znemožňovala tak zahrnutí úspěšných Romů do lokální, respektive národní společnosti. Jak autoři uvádějí, tyto dominantní diskursy nesdílí jen majorita, ale i Romové, což sice vytváří

sociální smír v rámci lokální společnosti, nicméně brání redefinici sociálních pozic.

Čtyři studie tedy kromě popisu cesty Romů za sociálním vzestupem identifikují oblasti, které udržují sociální hranici mezi ne-Romy a Romy, tedy brání integraci, respektive naplnění efektu vzestupné sociální mobility. Transparentně ukazují, jak nevýznamné je esencialistické pojetí etnicity a naopak jakou roli hrají meziskupinové vztahy, které se podílejí na konstrukci identit, respektive konstrukci etnické hranice, která v kontextu života na Slovensku nesmí být překročena. Není přitom jednoznačné, zda jsou to výhradně ne-Romové, kteří svým jednáním reprodukují etnickou hranici. Autoři právě ne-Romům přičítají zásadní podíl. Aktérství „bílých“ dávají do souvislosti právě s majoritními dominantními diskursy a sociální strukturou, když uvažují o mocenské asymetrii, která je s etnickou hranicí spojena. Zároveň je zde i jednání Romů. Na konstrukci etnické hranice se podílí již jen přitakání dominantním diskursům, které se projevuje distancí vůči jiným Romům (s. 250), respektive distanciací (D. Doubek: „Záhada distanciacie“ in *Etnické komunity: Romové*. Praha 2013), nebo bezpodmínečně uctivé chování vůči ne-Romům. Právě přijetí vlastní marginalizované pozice a její habituace přispívají k reprodukci sociální nerovnosti, jak také píše Tollarová a Klvačová v textu Strategie zvládnání nerovnosti imigranty žijícími v České republice (in *Jadwiga Šanderová – Olga Šmídová (eds.): Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Praha 2009). Stejně tak je třeba přiznat podíl na konstrukci etnické hranice asertivnímu či přezíravému jednání mladých Romů, protože je v duchu dominantního diskursu interpretováno jako

nepřípadné, a to nejen ne-Romy, ale i generací romských rodičů a prarodičů. Sociální struktura, dominantní diskursy a jednání lidí jsou v permanentním dialogu, jsou soukolím, které se vzájemně legitimizuje. Proto je tak těžké z kruhu vystoupit či přetnout kauzality, aniž by bylo možné redefinovat identity obyvatel lokalit.

Zájem udržovat etnickou hranici mají ne-Romové, kterým mocenská asymetrie vyhovuje. Proto soustavně kontrolují, zda hranice není narušována, zda jednání Romů nesměřuje ke stírání rozdílů. Proto, když dojde k prolomení hranice, dochází na straně ne-Romů k aktualizaci atributů, které ji znovu rekonstruují. Studie čtyř lokalit ukazují metamorfózy v artikulaci, zviditelňování a zažívání hranice, její novou a novou conceptualizaci na základě měnicích se strukturálních podmínek a na základě faktického unikání, tedy v důsledku vzestupné sociální mobility lidí identifikovaných jako Romové. Hranice je jednou provždy daná, jen atributy, kontexty a prostory, které ji vytyčují, se mění. Metamorfózy v procesu reprodukce etnické hranice vedou ke kánonickému potvrzování sebe jako ne-Romů a usvědčování *těch druhých* jako Romů. Permanentně se tak legitimizuje sociální nerovnost, v níž dominance patří ne-Romům a marginální pozice Romům.

Podstatnou v udržování etnické hranice je její kontrola ne-Romy. Oblasti kontroly jsou podmíněny lokálními a dobovými kontexty. Klíčové je prostorové vydělení. Autoři ve všech sledovaných obcích popisují snahu ne-Romů udržet Romy na „jejich“ místě v osadě či části obce, a to nejen ve vztahu k bydlení, ale i k pohybu ve veřejném prostoru. Prolomení prostorové exkluze má pak pro lokální společnost důsledky. Mění se nejen skladba lokální společnosti, ale

také vnitroskupinové vztahy. K integraci Romů a ne-Romů však prolomení prostorové hranice nepřispívá. Naopak, protože prostorová hranice musí být zachována, vede to k již mnohokrát popsanému *úteku bílých* (*white flight*), kdy „bílá“ majorita neakceptuje *druhé* jako sousedy a odstěhuje se. Dalším kontrolním mechanismem pro udržení hranice je zabránit Romům v participaci na lokální politice. A opět, tam, kde Romové spravují obec ve funkci starostů a zastupitelů, ne-Romové odcházejí. K vytyčení hranice může přispívat například to, když ne-Romové brání Romům účastnit se společenských a kulturních aktivit v životě obce, s tím, že Romové mají svoje vlastní. Lokální společenské aktivity jsou tedy segregované. Segregace se týká např. i školství. Znevýhodnění jsou Romové na pracovním trhu. Ne-Romové ostentativně disciplinují své romské spoluobčany, aby je vykázali do příslušných mezí. Kontrolovány jsou také mezietnické vztahy, zejména příbuzenské propojení je chápáno jako problém. V kontextu reprezentace obce na veřejnosti Romové představují neviditelnou skupinu, v kronikách a brožurách jsou opomíjeni. Ne-Romové tak manipulují s pamětí, kulturní paměť přizpůsobují své dominanci. A dokonce i v lokalitách, kde kontrola hranice selhala a ne-Romové se stali mocensky i demograficky menšinou, poslední slovenští starousedlíci hájili etnickou hranici alespoň verbálně. Proklamacemi „naše bytovka“, „náš kulturní dům“ před cizinci a před sebou stvrzovali svoji převahu (s. 249). Kontrola či jednání, které směřuje k udržování hranice ze strany ne-Romů, není nutně ostentativní. Naopak, jak autoři uvádějí, jedná se o jemné, nepostizitelné manipulace, které ale všichni insidéri registrují, a proto podle toho i jednají.

Autoři dospívají k závěru, že permanentní kontrola etnické hranice nepřeje sociálně mobilním strategiím Romů, komplikuje je. Nicméně dosah možné kontroly etnické hranice a jejího vlivu na sociální vzestup Romů může být oslabován, a to právě v závislosti na sociální struktuře. Rozhodně destabilizované lokální společnosti v důsledku vysídlení německého obyvatelstva nedokázaly tak účinně mobilizovat kontrolu, a tím umožnily start vzestupné sociální mobility. Následně v období po roce 1948 centrálně řízené instituce socialistického státu limitovaly možnosti systémové marginalizace a naopak posilovaly politiku otevřeného přístupu ke zdrojům. To se opět projevilo ve strategiích Romů v oblasti zaměstnání, životního stylu atd. Proto se plošná, z centra vedená opatření pro posílení trendu sociálního vzestupu a integrace ukazují jako produktivní (např. probíhající inkluze ve vzdělávání v ČR), byť se jistě jedná o ekonomicky velice náročné intervence. Vliv struktury a politického diskursu na vzestupnou sociální mobilitu uvádí již klasické dílo Jay MacLeoda *Ain't no makin' it* (Boulder, 1995). Mac Leod uvažuje, proč Afroameričané, kteří byli v jeho výzkumu, usilují o vyšší vzdělání a lepší pozici na trhu práce než jejich rodiče. Tvrdí, že uvěřili „americkému snu“ o „tvrdé“ práci, která je cestou sociálního vzestupu. Uvěřili proto, že společnost viděli jako otevřenou. Naopak trend liberalizace a individualismus v rámci post-socialistického národního státu prolomil zábrany „zdanlivého egalitářství“ a dominantní protiroský diskurs získal ostré kontury. Možnosti kontroly etnické hranice tak posílily a zhrubly. Trend vzestupné sociální mobility se zastavil, někdy i zvrátil. Národní společnost Slovenska po roce

1989 tedy můžeme překvapivě ve vztahu k Romům a jejich mobilním strategiím hodnotit jako uzavřenou. Naopak globalizační trendy vytvářejí v řadě ohledů otevřenou společnost. Migrace (jež je jedním z konstitutivních prvků globalizace) eliminuje kontrolu etnické hranice v kontextech života Romů v zemi původu. Respektive pro Romy se s transnacionální zkušeností stává tato kontrola irelevantní (dichotomie my ne-Romové × oni Romové není v jejich každodennosti praktikována). To opět přesvědčuje jedince, že má mít ambice.

V samém závěru autoři uvažují o vztahu etnické identity a vzestupné sociální mobility. Na základě svých analýz konstatují, že úsilí o sociální vzestup nemusí jít ruku v ruce s etnickou emancipací, ba dokonce ji za určitých podmínek může vylučovat: „Boj za etnickou emancipaci má smysl tehdy, pokud je možné skrze ni očekávat výhody pro podřízenou skupinu. Dosavadní strategie sociální mobility ovšem ukazují pravý opak, protože jsou založeny na přijetí statu quo. Veřejná sebeidentifikace s romstvím na současném Slovensku s sebou přináší hlavně negativní konsekvence, tato cesta tedy zatím není pro aktéry přijatelná jako smysluplná mobilní strategie“ (s. 254). Přesto některé studie jiných populací nevylučují reprodukci etnických identit navzdory marginalizovanému postavení jejich nositelů (srov. T. H. Eriksen: *Sociální a kulturní antropologie*. Praha 2008).

Ačkoliv se sami autoři snažili v textu vyvázat z etnizujícího designu výzkumu, byl od prvopočátku přítomen. Implícitně autoři přiznávají, že jako badatelé sdílíme střeoevropské dominantní diskursy (jsme jimi ovlivněni) a jsme součástí struktur, které utvářejí a zviditelňují etnickou hranici (s. 10). Tedy některé lidi

identifikujeme jako ne-Romy a jiné jako Romy. Nelze tedy prvoplánově zavírat oči před tímto sociálním faktem. Proto je pro mne tak trochu zbytečné řešit v odborné literatuře se opakovaně vynořující sebezpytující disciplinační otázku, koho autoři knihy pokládali za Roma. Daleko produktivnější je číst jejich odpověď na to, kdo Rom je. Romové jsou ti, jimž je zakazováno a bráněno překročit hranici, která je definována a pocítována jako etnická. Její povaha není esencialistická, je konstruována a stále aktualizována, aby udržela mocenskou asymetrii, tedy rozdělení světa na ne-Romy a Romy. Autoři tento závěr úzce vážou na situaci slovenské společnosti. Domnívám se, že ne všude musí být romská identita konfrontována s majoritní distancí, nicméně podobná kognitivní schémata nepřijatelnosti *druhého* se bohužel opakovaně vynořují. Lidově řečeno: vždy to na někoho spadne: na uprchlíky, Somálce, židy, Afroameričany, Romy atd.

Přístup autorů však rozhodně není rezignovaný. Naopak, jejich cílem je nabourat dominantní diskursy. Převrácená vazba knihy má podtrhnout klíčovou myšlenku: dívejme se na situaci Romů obráceně! Čtíme ji z druhé strany, z perspektivy lidí, kteří se usilují vyrovnat majoritní společnosti. Hra s formátem knihy není jen výzvou, ale i odpovědí na ni. Čtení pozpátku je zpočátku matoucí, postupně však novou perspektivu čtenář přijme. Když se však vrátí do světa dominantních knižních pravidel, formát ho zase zaskočí. Podobně je tomu i v pohledu na Romy, který se objevuje v aktérských i veřejných diskurzech. Dokážeme jim dát v daný okamžik hlas, dospět k porozumění, ale naše běžné praxe jinou perspektivu oslabí.

Dana Bittnerová

Petr Krčál: *Dispozitiv penální legitimacy. Kritická reflexe legitimacy ve společnosti po neoliberalní revoluci*

Doplněk, Brno 2016, 188 s.

V sociálních vědách vzniká málo solidních analýz současného stavu české společnosti. Když se nějaká kniha slibující být takovou analýzou objeví, budí nemalá očekávání. Kniha Petra Krčála taková očekávání vyvolává svým podtitulkem, který spojuje klíčovou otázku legitimacy společenského řádu s neoliberalismem. Po jejím prostudování však čtenář může být zklamán. Text je především (upravenou) doktorskou disertací a má daleko k vyzářlému monografickému pojednání. Disertační práce byla obhájena na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni v roce 2015.

Krčálova kniha je cenná importem některých západních teorií do českého prostředí a jejich využitím v interpretaci českých dat. Nejvíce, ale s možná až příliš velkým respektem, se opírá o práce francouzsko-amerického sociologa Loïca Wacquanta. Autor převzaté koncepce vhodně vykládá a přizpůsobuje svým výzkumným účelům, větší dávka samostatného teoretického myšlení se však v knize najít nedá. Jinak inteligentně napsaný text kazí sklon nadužívat cizí slova (více k tomu později), občas se autor snaží čtenáře oslnit terminologií silnou spíše rétoricky než konkrétním analytickým využitím. Např. Wacquantova metafora „penální pornografie“ vystihuje důležitý trend v mediálním zobrazování státní represe. Avšak Krčál tento termín používá až příliš často na to, že medializace policejního boje s kriminalitou není tématem knihy a žádný